

Одробінський Ю. В., кандидат
мистецтвознавства Ph.D.

Миколаївська філія Київського національного
університету культури і мистецтв

КОНЦЕПЦІЯ ДЕКОРАТИВНОСТІ МАЙСТРА НАРОДНОГО ДЕРЕВОРІЗЬБЛЕННЯ ЄВГЕНА ЗАЙЦЕВА

Анотація. Стаття присвячена видатному митцю, майстру різьблення по дереву Євгену Зайцеву. Його твори – це унікальне явище в історії українського декоративно-прикладного мистецтва 70-90-х років XX ст. Основним питанням теми є дослідження його біографічних даних і визначення образно-змістових, технологічних та композиційно-пластичних характеристик його творів.

Ключові слова: дерев'яне різьблення, народне декоративно-прикладне мистецтво, об'ємно-просторова композиція, солярні символи, образи ремісників і музикантів, філософсько-комічні сюжети, автопортретність.

Аннотация. Одробинский Ю.В. Концепция декоративности мастера народной резьбы по дереву Евгения Зайцева. Статья посвящена выдающемуся художнику, мастеру резьбы по дереву Евгению Зайцеву. Его произведения - это уникальное явление в истории украинского декоративно-прикладного искусства 70-90-х годов XX века. Основным вопросом темы является исследование его биографических данных и определения образно-содержательных, технологических и композиционно-пластических характеристик его произведений.

Ключевые слова: деревянная резьба, народное декоративно-прикладное искусство, объёмно-пространственная композиция, солярные символы, образы ремесленников и музыкантов, философско-комические сюжеты, автопортретность.

Annotation. Odrobinsky Yu.V. The concept of masters of folk decorative carving Eugene Zaitsev. The article is devoted to prominent artists, masters of woodcarving Eugene Zaitsev. His work - a unique phenomenon in the history of Ukrainian arts and crafts 70-90 years of XX century, the main issue of the topic is the investigation of his background and determining the figurative content, technology and composition-plastic characteristics of his works.

Keywords: woodcarving, folk crafts, spatial composition, solar symbols, images of artisans and musicians, philosophical and comic scenes, a self-portrait.

Надійшла до редакції 02.04.2010

Постановка проблеми. Розвиток декоративно-прикладного мистецтва Півдня України другої половини XX ст.

Ціль статті. Дослідити декоративні твори Євгена Зайцева і виявити їхні художні особливості формотворення, визначити концепцію декоративності.

Основні результати.

Одним із визначних майстрів декоративно-прикладного мистецтва Півдня України у 70-90-х роках XX ст. був заслужений майстер народної творчості Євген Петрович Зайцев. Його дивовижні твори у дереві сповнені теплом, філософською мудрістю і народністю.

У його житті було декілька впадощів, за якими він бачив зміст свого життя. Не дивлячись на перешкоди, він сміливо йшов до своєї мети – бути видатним режисером, а став відомим майстром-різьбярем декоративно-прикладного мистецтва. Керуючись власними поглядами на життя, відрізняючись амбіційністю і принциповістю рішень, він завжди займався своєю улюбленою справою і творив мистецтво.

Можна відокремити три етапи біографії Є.П. Зайцева, які виходять один з одного і відображають різні сторони його особистості.

Перший етап – це становлення його як талановитого актора і режисера.

Євген Петрович народився 1940 р. у місті Орша (Білорусь), виріс в сім'ї військовослужбовців. У Севастополі він закінчив середню школу і студію руського драматичного театру, завдяки чому став актором чорноморського флоту у цьому театрі. Граючи в молодому віці у спектаклях, він прагнув передати відчуття людей більш реалістичніше і правдивіше, що яскраво відчувається, пізніше, у його художніх творах з дерева.

Бажання стати режисером змушує, на певний час, з 1963 р. переїхати до Росії і поступити за конкурсом до факультету культурно-просвітницької роботи Московського державного інституту культури.

Після закінчення інституту у 1967 р., за розподілом, Євген Петрович працював, спочатку викладачем культурно-просвітницького училища у м. Тамбов, пізніше завідуючим кафедрою режисури Тамбовської філії Московського державного інституту культури.

Другий етап біографії почався з 1974 року, коли художник переїхав до Миколаєва і почав працювати у Миколаївському культурно-просвітницькому факультеті Київського державного інституту культури на кафедрі режисури. Під його керівництвом були поставлені студентські спектаклі за творами Ф. Достоевського, А. Чехова, Ф.-Г. Лорки та ін. Паралельно він захоплювався різьбленням по дереву, створюючи художні твори і приймаючи участь в обласних і всеукраїнських виставках.

Після розвалу кафедри викладач був змушений залишити інститут, але не залишив зв'язку з ним, по-годинно читаючи на культурологічних спеціальностях історію мистецтв.

Педагогічну діяльність Євген Зайцев продовжив у 1979 році на курсах художників - оформлювачів об-

*Декоративне панно "Водолаз"
Дерево, горельєф, різьблення
36x40x4 1986 р.*

*Декоративне панно "Гусяр"
Дерево, горельєф, різьблення
40x36x4 1985 р.*

ласного науково-методичного центру народної творчості, а також був різьбярем по дереву художнього фонду Миколаївського художньо-виробничого комбінату. У ці ж роки він входить до складу творчого об'єднання народних майстрів „Прибужжя”, виконуючи обов'язки голови правління.

Його учні із захопленням виконували усі поставлені майстром завдання і прислухались до важливих порад. Серед талановитих учнів того часу були Г. Харченко, С. Євстропов, С. Гришков, А. Мисків, Ю. Луцаєнко, А. Табакін.

З 1977 року Євген Петрович був учасником 51 виставки [1 – 25, 30, 32, 33, 39, 41, 42]. Його твори експонувалися на 31 обласних, 13 республіканських, 4-х всесоюзних і 3-х міжнародних виставках, неодноразово був нагороджений дипломами всесоюзних виставок. Приймав участь в оформленні кутка відпочинку „Будинку дитини” (скульптури Баба Яга і Дідько), дитячого містечка „Казка” (скульптури Карлсон, Буратіно) у м. Миколаєві.

Але перш за все майстер став відомим завдяки декоративним панно у дереві, виконаним у техніці горельєфу на основі традиційних мотивів народного різьблення. Ці панно зображують простих людей – «мужичків», які працюють, відпочивають, грають на музичних інструментах, згадують минуле та інше. Кожен з них займається своєю улюбленою справою і є щасливою людиною. Саме ці образи, немов автопортрет, розкривають філософію його робіт і характеризують філософію його душі.

Євген Петрович також дуже любив класичну музику Бетховена, Чайковського, Шуберта, яка надихала його на нові ліричні твори у дереві.

За своє життя майстер створив біля 100 робіт. Найбільш улюбленими були образи народних майстрів - ремісників: „Корабельних справ майстер”, „Коваль”, „Бондар”, „Кравець”, „Водолаз”, „Бакенщик”, „Скляр”, „Винороб”. Приділяв увагу художник і еко-

логічним проблемам, які відображені в роботах „Захистимо природу!”, „Моління дощу”, „Привіт, птах!”. У його філософських роботах через образи мислителів яскраво відображено ставлення художника до його розуміння суті буття. Це роботи „Древо пізнання”, „Піднімається”, „Дисонанс”, „Вихід” та ін.

Не рідко головними персонажами творів були образи слов'янської і давньогрецької міфології та фольклору: „Відун”, „Дідько”, „Пігмаліон”, „Тімоня”. Цікаві й історичні образи, які стали символами мудрості: „Сократ”, „Давид”, „Пророк”. Не оминув увагою Євген Петрович і історичні події. Сюжети про Велику Вітчизняну війну розкриті в роботах „У той травневий ранок”, „Згадай, дідусю!”.

Розповідаючи про його твори, слід детальніше проаналізувати і виявити основні образно-змістові та композиційно-пластичні характеристики.

Звертаючись, безпосередньо, до тематики народних промислів і вірувань, майстер завжди керувався формоутворюючими принципами побудови об'ємно-просторової композиції, надаючи образам динаміки, настрою і філософського змісту. Передача об'єму одна із найважливіших складових у роботах Євгена Зайцева, що компактніше організує простір і форму. Цей принцип здійснюється за допомогою конструкції, положення фігури, завдяки тонуванню і висвітленню виступаючих поверхонь.

Іншою художньою особливістю його робіт є передача настрою за виразом міміки рис обличчя. Відчуваються моменти спогадів, роздумів і радості, створюючи оригінальні філософсько-комічні сюжети. Характерною ознакою є «селянський тип» людей з широкими щоками, великими руками і масивними формами, що створені немов єдиним рухом різця і є особливістю традиційного народного різьблення. У деяких роботах яскраво виражені автопортретні риси художника. Немов театральні сцени з головним персонажем на подіумі, твори розкривають сутність теми,

*Декоративне панно "Кравець"
Дерево, горельєф, різьблення
35x50x4 1981 р.*

*Декоративне панно
"Дерев'яних справ лівша"
Дерево, горельєф
33x33x4 1980 р.*

усі тонкощі ремесла і душевний стан, надаючи їм живого сприйняття. Найкраще цей стан людини втілений у образі музикантів, що грають на народних інструментах „Гусяр”, „Сурмач”, „Баяніст”, „Гравець бубну”.

Майстер у роботах вільно використовує можливості матеріалу і технологічні властивості основних порід дерева, де комбінує хвойні і листяні породи, додає інкрустацію металом, перламутром або кісткою. Для передачі перспективи і підкреслення основного образу у роботах Є.П. Зайцева завжди присутня фігура на дерев'яна рама різних конструкцій, що також додає репрезентативного вигляду.

Усі його панно мають невеличкий розмір і побудовані конструктивно, де гармонійно поєднано накладні, різьблені і прорізні форми, застосовуючи деревину липи, сосни, кедру, маслини, вільхи.

Для композиційної рівноваги та підкреслення чіткості форми, майстер неодноразово використовує круглі або напівкруглі форми токарської роботи. Ці деталі, як говорив сам майстер, не виконувались спеціально для конкретної роботи, а були випадковим матеріалом, що могло бути частиною будь-якої старої конструкції меблів або невдалих форм виробництва. Для композиційної виразності робіт Євген Петрович використовував майже все: тонкі металеві ланцюжки, ободи стільців („Відпочиваючий” 1981 р.), залишки старого лозоплетіння („Дерев'яних справ лівша” 1980 р.) та інше. Це було пов'язано із дефіцитом дерев'яних матеріалів для роботи і відображає соціально-економічний стан України у 80-90 роках ХХ ст. Не дивлячи на важке становище, майстром були створені найкращі його твори, серед яких „Жнець”, „Сіяч”, „Мельник”, „Рибалка”, „Маляр” і багато інших.

Євген Зайцев у дереві створив власну концепцію формотворення і своєрідну композиційну стилістику, в основі якої були образи і елементи народного різьблення ХІХ – початку ХХ ст. північноросійських

і південноукраїнських міст. Майстер використовував елементи домового (корабельного), геометричного, контурного, прорізного і рельєфного різьблення [28], якими з давніх часів прикрашали народні іграшки, прядки, скрині, культові фігурки і дерев'яні хати [36].

Якщо детально звернути увагу на орнаментику, спостерігається певна закономірність її композиційного розташування і символічність форм.

Неодноразово у дерев'яних панно використовуються елементи солярної символіки і землеробства, мотив «дерево життя», традиційні рослинні мотиви народного мистецтва та інше. До солярних символів, насамперед, слід віднести коло з шістьма променями, що має назву „колесо Юпітера”. Він є розповсюдженим зображенням в археологічному та етнографічному матеріалі та використовувався у орнаментіці давніх слов'ян та Північній Росії до початку ХХ ст., що відображено у фундаментальній праці академіка Рибаківа «Язичництво давніх слов'ян». [34, с. 295-297].

Символіка шестипроменевої розетки пов'язана не лише із зображенням сонця, але й має зв'язок із небом, грозою, блискавкою та громом. Позначався він на фронтонах і віконних рамах будинків, на прядках і гончарних виробках тощо [34, с. 305]. Цей символ нерідко ототожнювався також з колесом, колісницею, святом сонцестояння, що було відомо з культових уявлень племен бронзового віку. Саме його ми зустрічаємо у багатьох декоративних творах: „Баклушник” (1984 р.), „Вололаз” (1986 р.), „На городі” (1982 р.), „Гусяр” (1985 р.), „Книголюб” (1986 р.), „Кравець” (1981 р.), „Маляр” (1983 р.), „Пічник” (1990 р.), триптиху „Хліб” (1985 р.), „Чобітар” (1987 р.) та інші.

Іншим видом солярних знаків, що зображені у творах Євгена Зайцева, були символи коловороту сонця. Вони мають хрестоподібну форму у колі або подвійне коло із двома випуклими частинами („Гончар” 1985 р., „Моя хата в центрі” 1985 р.).

Декоративне панно "Сторож"
Дерево, горельєф, різьблення
48х34х4 1987 р.

Нерідко зустрічаються накладні і різьблені розетки у вигляді кола із дванадцятьма променями, що виконані у техніці геометричного різьблення („Ріпник” 1983 р., „Лісоруб” 1982 р.).

Як і в давнину, солярні знаки на художніх творах майстра зображуються разом із символікою землеробства та представлені безліччю форм. Розглянемо окремі з них.

Найдавнішою формою землеробства була ідеограма поля – пересічений хрест-навхрест ромб або ромб із чотирма променями, який символізував чотири сторони світу, що було важливою віхою в пізнанні Всесвіту [34, с. 49]. Саме цей символ, у багатьох варіаціях, зображений на відомих творах „Гусляр”, „Гончар”, „Гравець бубну”, „Квітоньки, квіточки”, „Лісоруб” та інші.

Усі ці символи збагачують твори Євгена Зайцева змістовністю і роблять їх дійсно народними.

Третій, заключний, етап характеризується саме педагогічною діяльністю на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва, робота зі студентами і приватні заклади.

У 1990-х роках був важкий період в історії країни, як у соціально-економічній, так і культурно-освітній сфері, що безсумнівно відбилась і на житті Євгена Петровича. Державних замовлень у той час не було, ліквідувався художньо-виробничий комбінат, тому майже увесь вільний час майстер приділяв студентам. Серед нових робіт слід відокремити панно «Пророк», «Давид», «Вихід». Зроблено декілька копій вдалих робіт попереднього часу «Корабельних справ майстер», «Майстер гусляр».

21 лютого 1992 року указом президента України Е.П. Зайцеву було присвоєно почесне звання «Заслужений майстер народної творчості України». З 1993 по 2001 роки він працював на кафедрі

декоративно-прикладного мистецтва Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв у напрямку обробка дерева на посаді доцента, пізніше професора.

Саме під час роботи у філії Євген Петрович багато уваги приділяв студентам, вчив їх відчувати матеріал, розвивати творче мислення, експериментувати. Під його керівництвом студентами було оформлено внутрішній фасад інтер'єру і коридори головного корпусу Миколаївської філії університету.

Сьогодні його учні продовжують розвивати традиції народного різьблення південного регіону України – величезну справу найталановитішого майстра. Це Миколаївські художники-майстри Олександра Партека, Володимир Гусев, Юрій Одробінський [31], Тарас Завіруха, Олександр Доукін та ін.

Його роботи зберігаються у колекціях Миколаївського художнього музею ім. В.В. Верещагіна, Миколаївського краєзнавчого музею, в музеї Президента України, в Москві, Санкт-Петербурзі, Києві, Львові. Багато робіт пішли за кордон - Німеччина, Франція, Канада, Америка.

У Євгена Петровича залишилась дружина Юлія Федорівна 1946 р.н., яка продовжує робити пам'ятні виставки у багатьох музеях Миколаєва і дарує усім незабутню зустріч з його творами [29 35, 37, 40].

Висновки.

Підсумовуючи дослідження художніх особливостей дерев'яного різьблення майстра народної творчості Євгена Зайцева слід відзначити наступні засади:

1. Відокремлені три етапи біографії Є.П. Зайцева: становлення особистості, актор і режисер (1940-1974 р.); переїзд до Миколаєва, участь у виставках як майстер різьблення по дереву (1974-1992 р.); педагогічна діяльність на кафедрі декоративно-прикладного мистецтва (1993-2001р.)

2. Визначено, що звертаючись, безпосередньо, до тематики народних промислів і вірувань, майстер завжди керувався формоутворюючими принципами побудови об'ємно-просторової композиції, надаючи образу динаміки, настрою і філософського змісту.

3. Встановлено, що в основі композиційної стилістики його робіт були образи і елементи народного різьблення XIX – початку XX ст., традиційні мотиви слов'янської міфології і фольклористики. Застосування цих елементів значно збагатило образно-змістове рішення робіт, посилюючи їх декоративний характер.

У 70-90 роках XX ст. ця впливова тенденція розповсюдилась і на інші сфери декоративно-прикладної творчості Півдня України, зокрема у ткацтві, гончарстві, кераміці, художньому металі, писанкарстві тощо.

Подальший напрямок досліджень - вивчення основних художніх особливостей українського декоративно-прикладного мистецтва, у напрямку різьблення по дереву другої половини XX ст.

Література:

1. Агеев Ю. «Ще й хрещатим барвінком...» о дне ремесел в г. Николаеве // Южная правда. – 1993. – 14 сент. – С.3.
2. Бідніна М. День ремесел // Ред. Україна. – 1983. – 26 червня.
3. Величковский Н. З глибин народних // Прибузький комунар. – 1983. – 10 вересня.
4. Виноградова А. Удивительное рядом // Вечерний Николаев. – 1991. – 26 сентября.
5. Вторая областная выставка произведений народного декоративно-прикладного искусства: Каталог. – Николаев, 1981. – 28 с.
6. Выставка «Дерево и декоративный металл Николаевской области: Каталог / сост. В.Малина. – Николаев, 1982. – 64 с.: ил..
7. Глинюк Р. Демонструє «Прибужжя» // Соц. культура. – 1990. – №8. – С.11.
8. Гоголь О. Зустріч з народним мистецтвом // Південна правда. – 1986. – 11 січня.
9. Гоцуенко Є. День ремесел // Сільські вісті. – 1983. – 2 липня.
10. Заговорило дерево // Радянське Прибужжя. – 1995. – 2 листопада.
11. Іванченко В. Розмаття // Ленінське плем'я. – 1989. – 14 грудня.
12. Іванченко В. Соло чарівного різця // Ленінське плем'я. – 1989. – 10 вересня.
13. Каталог обласної виставки творів самодіяльних художників та майстрів декоративно-прикладного мистецтва. – Миколаїв, 1977. – 21 с.
14. Керіна К. Від щирого серця: / з виставки творів самодіяльних художників та майстрів декоративно-прикладного мистецтва творчого об'єднання «Прибужжя» // Південна правда. – 1986. – 29 листопада.
15. Ковалевський М. «Прибужжя» у Москві // Південна правда. – 1989. – 12 березня.
16. Конь В. Сказка из дерева // Советская культура. – 1986. – 15 мая. – С.6.
17. Костюк Л. День ремесел // Південна правда. – 1983. – 18 червня.
18. Кустовская С.А. Мастера самодеятельного и народного декоративно-прикладного искусства Николаевской области: Рекомендательно-библиографический указатель. – Николаев, 1984. – С.2,8.
19. Магин А. Руками умельцев // Правда Украины. – 1982. – 10 декабря.
20. Малина В. Вірність народним традиціям // Південна правда. – 1983. – 4 червня.
21. Малина В. Майстерність // Південна правда. – 1983. – 4 червня.
22. Малина В. Дерево и декоративный материал Николаевской области // Декоративное искусство. – 1983. – №4. – С.46.
23. Малина В. День ремесел в Николаевской области // Декоративное искусство СССР. – 1983. – №10. – С.46-47.
24. Малина В. В едином согласии // Клуб и художественная самодеятельность. – 1987. – №2. – С.134-14.
25. Малина В. Таланты Прибужья: Очерк. – Одеса: Маяк, 1988. – 144 с.
26. Малина В. Народне мистецтво Півдня України // Образотворче мистецтво. – 1989. – №6. – С.23-27.
27. Малина В. Народне мистецтво Півдня України. Кінець XIX – початок XX ст. / Валерій Васильович Малина. – Миколаїв: Художній крам, 2006. – с. 389-435.
28. Матвеева Т.А. Мозаика и резьба по дереву [учебник для сред. проф. – техн. училищ] / Т.А. Матвеева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. школа, 1989. – 141 с.: ил.
29. Метлякова А. Он любил разговаривать с деревом... // Южная правда. – 2003. – 06 декабря. – С.3
30. Наточа К. Живе народне мистецтво // Ленінське плем'я. – 1986. – 22 листопада.
31. Одробінський Ю.В. Проблема розвитку художньої обробки дерева на Миколаївщині / Юрій Владиславович Одробінський // Проблеми розвитку самодіяльної художньої творчості на Миколаївщині: науково-методичний збірник. – Миколаїв: ПСІ КСУ, 2004. – с.71-73.
32. Орел В. Звітують народні умільці // Нове життя. – 1981. – 13 червня.
33. Пучков В. Ода новорічному дереву // Ленінське плем'я. – 1982. – 1 січня.
34. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Борис Александрович Рыбаков. — М.: Наука, 1994. — 608 с.
35. Смирнова Н. Деревянных дел мастер [Текст]: [Выставка заслуженного мастера народного творчества Евгения Зайцева] / Н. Смирнова // Южная правда. – 2007. – №119 (23 окт.). – С. 3.
36. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI-XX ст. / Михайло Станкевич. – Львів, 2002. – 480 с.
37. Тонковид В. Мастер, который чувствовал дерево и умел с ним говорить // Вечерний Николаев. – 2007. – 18 октября. – С. 4.
38. Третья областная выставка произведений декоративно-прикладного искусства: Каталог. – Николаев, 1983. – 70 с.
39. Хрипун Г. Відродимо народні промисли і ремесла // Перемога. – 1988. – 19 травня.
40. Художнє різьблення по дереву: Каталог виставки С.П.Зайцева / вступна стаття Н.Сапак. – Миколаїв, 2007.
41. Чепуренко С. Опозиция ширпотребу: Заметки с выставки - продажи произведений народных мастеров // Южная правда. – 1991. – 5 октября.
42. Шатура І. І знову оживає дерево // Ленінське плем'я. – 1984. – 15 вересня.
43. <http://www.dag.com.ua/nikolaev/street.php?3810>